

MEDELTIDSARKEOLOGISKA FÖRENINGEN (META)

META

Kraftstorg 1

223 50 LUND

88 4

KALLELSE TILL ÅRSMÖTE

**MEDELTIDSARKEOLOGISKA FÖRENINGEN
HAR ÅRSMÖTE MÅNDAGEN DEN 27 FEB-
RUARI 1989, KL. 15,00.**

**PLATS: CAFÉ ARBMAN, HISTORISKA MU-
SEET, KRAFTSTORG 1, LUND.**

REDAKTIONELLT

Bidragen i detta sista häfte för 1988 har skiftande bakgrund och syfte. Det rör sig om en presentation av ett avhandlingsämne, en reseberättelse och två debattinlägg.

Anna-Lena Eriksson avser i sitt avhandlingsarbete att återuppliva ett klassiskt medeltidsarkeologiskt ämne - borgar. Det finns även i Sverige ett nyvaknat intresse för denna typ av fornlämningar, vilket den stora uppslutningen till Riksantikvarieämbetets metodkonferens i Gävle vittnar om. Skall medeltidsarkeologerna nu, efter att ha sysslat intensivt med stadsarkeologin i något decennium, övergå till att syssla med mer påtagliga och symbolmättade monument som borgar och kloster?

Reseberättelsen är en genre som är mycket uppskattad i META. Genren ger inte bara tillfälle att "resa", den ger också möjligheter att kombinera intryck av ett förflutet och ett närvarande. Mats Roslund utnyttjar väl dess möjligheter när han förmedlar intryck från ett Polen rikt på historia och arkeologisk forskning, men fattigt vad gäller materiella resurser.

Lars Redins bidrag har en polemisk karaktär och ett starkt personligt engagemang. Dess principiella innehåll har dock betydelse utöver det personliga. Det handlar om möjligheterna att ifrågasätta och debattera de anslagsgivande fondernas beslut. Ytterst handlar det ju om vem som skall avgöra vad som kan anses vara god och relevant forskning. De utlåtanden som görs av en eller ett fåtal forskare knutna som sakkunniga till Riksbankens Jubileumsfond eller Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet har en avgörande betydelse för utvecklingen inom ämnet. Av den anledningen borde dessa utlåtanden vara föremål för granskning och debatt. Här avgörs ju var "forskningsfronten" går. Att dessa utlåtanden trots sin betydelse sällan ger upphov till debatter i de vetenskapliga tidskrifterna har väl sina skäl; ett av de viktigaste torde vara de maktförhållanden som råder - om jag inte bråkar nu så kanske jultomten kommer med pengar nästa år, när jag väl har lärt mig hans spel (jfr omslagsbilden).

Häftets sista bidrag anknyter till temat i META 1988:3. Temat "Att ställa ut medeltiden" har inspirerat Claes Wahlöö, som själv har stor

utställningserfarenhet, att göra en betraktelse över Malmö museums nya medeltidsutställning.

META-redaktionen i Lund

PS. VIKTIGT!!

Det händer då och då att medlemmar av föreningen betalar in årsavgiften till META:s postgirokonto utan något angivande av namn och adress. Av förståeliga skäl skapar detta vissa problem vid distributionen av tidskriften. För att kunna garantera en snabb och säker leverans av det senaste inom medeltidsarkeologisk forskning och debatt vill därför redaktionen påminna medlemmarna: Glöm inte att skriva namn och aktuell adress på postgiroblanketten!

NORSKA RIKSBORGAR - ÅTERUPPLIVANDE AV ETT FORSKNINGSSOMRÅDE

Intresset för de norska riksborgarna som forskningsobjekt har varit varierande. En period på slutet av 1800-talet provundersöktes flera av dem och under 1920- och 30-talen utfördes flera stora utgrävningar och restaureringar. Detta kan möjligen knytas till nationella strömningar i samtiden. Att riksborgarna hade en nationell symbolfunktion framgår av det faktum att ockupationsmakten under andra världskriget använde såväl de stående som de ruinerade borgarna, en uppenbar maktdemonstration och legitimitetshandling.

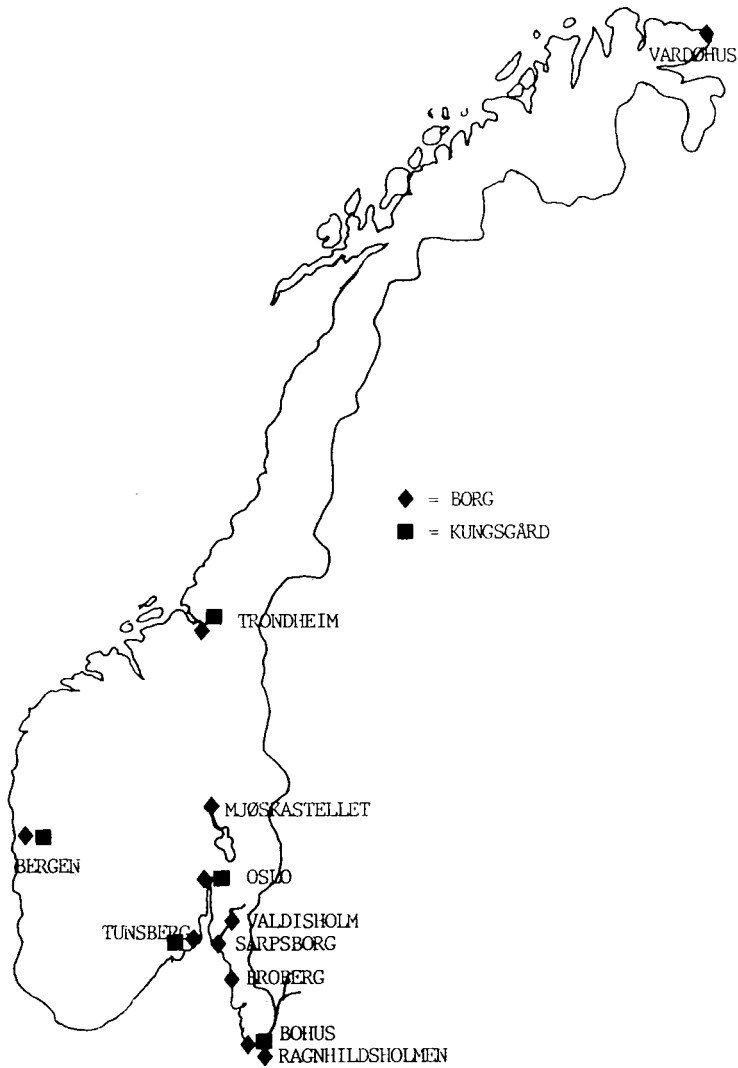
Från 1950-talet till idag har det inte utförts några undersökningar av riksborgarna, en period på närmare 40 år. Det är hög tid att återuppta forskningen.

Nestorn innanför den norska monumentforskningen, Gerhard Fischer, undersökte från 1920-talet fram till slutet av 40-talet flertalet kungaborgar från medeltiden. Dessa undersökningar resulterade i det som var tänkt som en publikationsserie, "Norske Kongeborger". Det första bandet med historiska översikter och behandling av de mindre borganläggningarna, utkom 1951, det andra, "Bergenhus", posthumt 1980. Två av de stora borgarna, Tunsberghus och Bohus hann utgrävaren tyvärr inte publicera, inte heller en del kompletteringar angående Akershus.

Ett stort och komplext material ligger således och väntar på sin behandling.

Ett grundläggande metodiskt problem vid behandlingen av de äldre byggnadsundersökningarna är att de ofta saknar det vi idag anser som elementärt, stratigrafien i de omgivande lagren och exakta fyndupplysningar. När sedan delar av fyndmaterialet är förkommet eller förvittrat kan man lätt tappa modet och söka sig till något mer lättbearbetat.

Teorierna kring borgarnas funktion har varit enkel och tidstypisk. Fischer behandlar sina objekt konsekvent ur stilhistorisk och militärpolitisk synvinkel. Anfall och försvar är nyckelordet, rummet är nationellt-internationellt (Fischer 1951, s 9 ff).

Samma teorier är gångbara ännu idag, vilket man kan se i den nyligen utkomna populärvetenskapliga "Norges Festninger" (Kavli 1987, s 30 f).

Från historikerhåll kan man vänta sig en annan behandling men tyvärr har ingen gått in på några närmare studier av borgarna, i stil med det Birgitta Fritz har gjort i Sverige.

Borgarna i norsk historisk litteratur är tyvärr oftast bara platser för händelser, utfärdandet av förordningar, utskrivandet av brev o.l. Borgen i sig och dess betydelse i norsk historia avklaras gärna i ett par meningar. En viktig oavklarad fråga är huruvida den militära aspekten utgör den enda funktionella skillnaden mellan borgar och kungsgårdar.

Mitt intresse för denna typ av monument väcktes primärt av att jag som stadsarkeolog saknade anknytningen stad-borg. Med Tunsberghus borgklippa ovanför sig där man står i stadens kulturlager ger upphov till undringar om det samhällsmässiga sammanhanget. En orsak som tillkom var intresset för kungligt maktutövande, inte bara lokalt utan också regionalt, och vilka rumsliga former det kunde anta.

Borgen är ett maktmedel för att uppnå och vidmakthålla dominans innanför ett område, inte ett mål i sig. Makten är givetvis inte begränsad till enbart fysisk makt. Ekonomisk, juridisk och administrativ makt och inte minst symbolfunktionen, utgör delar i ett större dominanskomplex. Förhållandena lokalt och regionalt blir på det sättet väl så intressanta som de på riksplanet.

Frågeställningar kan knytas till borgen som rum och borgen som funktion. Borgen är ett rum, existerar i ett rum och dessa rum har ett otal med varandra relaterade funktioner. Variabler som kan behandlas när det gäller rummet, bortsett från de vanliga som storlek, planlösningar och gränser är t. ex. könsrelaterade skiljen, exploateringsgrad och lokalisering av olika verksamheter över tid, enkelt uttryckt vad man har använt rummet till, när och varför. Indelningar av rummet, från det storskaligt territoriella till latringropens placering, har ofta en signifikativ betydelse och därmed en betydlig tolkningspotensial.

Funktioner av intresse i borgsammanhang spänner från ekonomisk och annan administration, försvar och symbolbetydelse till enskilda sociala företeelser som t. ex. självförsörjningsgrad, förhållandet mellan borgens och stadens människor eller socio-topografiska förhållanden innanför

borgområden. Religionens plats och funktion i en borg är värt en egen avhandling.

Eftersom norska riksborgar och norsk medeltidshistoria förmodligen inte är så väl kända av META-läsarna, skall jag här nedan kort rekapitulera handbokskunskapen om dessa manifestationer av feodal makt, samtidigt som jag kommenterar dem utifrån egna synvinklar.

För översiktighetens skull är borgarna grupperade efter funktionstyp och maktsituation. Grupperingen är preliminär och har metodiska svagheter. Risken är stor att man med en sådan gruppering utgår från det man vill bevisa.

Den första gruppen består av två anläggningar av jord och trä, den vid Sarpsfossen i Östfold och "kastellet" vid Kungahälla. De har uppenbarligen sett helt olika ut men deras funktion har möjligen varit likartad liksom kungamaktens situation.

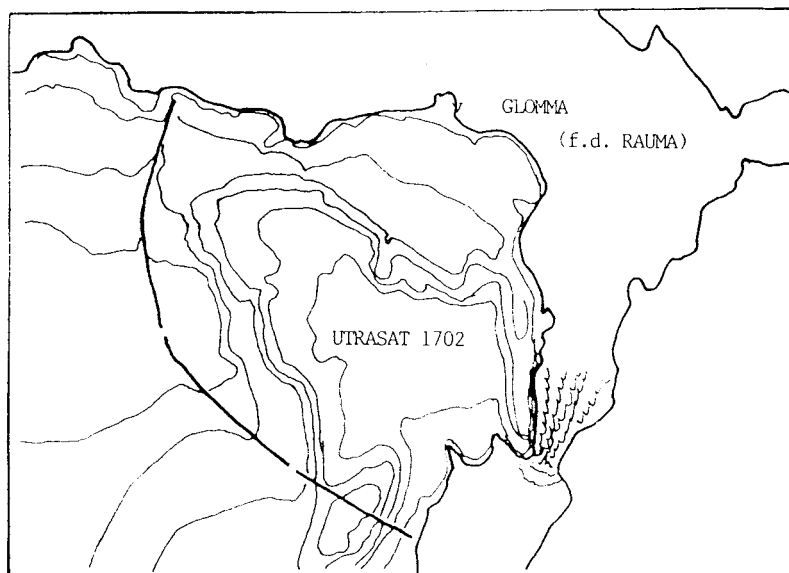
Sarpsborganläggningen är av Snorre tillskriven Olov Haraldsson och tidpunkten hösten 1016. Den består av en till typen vikingatida jordvall med vallgrav tvärs över ett näs vid en fors i Glomma. Dimensionerna är imponerande: vallen har varit ca 650 m lång och avgränsat en areal på ca 160 000 m². Höjden över forsens kan ha varit upp mot 48 m. Innanför vallen lät Olav bygga en kungsgård och en Mariakyrka. Han "satte kjøpsted" och styckade ut tomter (Heimskr. s 220). Snorres upplysningar från den tiden måste betraktas som icke verifierade, men det är inte fört i bevis att de är felaktiga.

De arkeologiska upplysningarna om borgen vid Sarp är begränsade på grund av att ett ras 1702 tog med sig huvuddelen av borgområdet med huvudgården ut i älven. Av vallen återstår nu knappt 100 m. På slutet av 1800-talet blev det i förbindelse med järnvägsbyggande ritat snitt genom vallen.

Dateringen är osäker. Slutmyntet i en myntskatt påträffad i vallen 1852 är en Harald Hårdrådemynting från ca 1050, men kontexten är oklar (Holst 1954 s 110 ff).

Om man accepterar Snorres utsago att initiativtagaren till denna vallanläggning verkligen var Olav Haraldsson, i vilken politisk situation sker detta?

Olav försöker vid den tidpunkten stärka sin maktposition i Vikenområdet, men förhållandena är osäkra. Han är i konflikt med både danskar

Sarpsborg, rekonstruktion av S:t Olav's voll. Efter Fischer.

och svenskar om överherradömet i Viken. Vid den tidpunkten är Olov den aktive och sätter in sysselmän på tidigare danska resp svenska områden.

Det ser snarast ut som om vallen blev byggd som ett led i försöket att organisera herradömet i Viken, en administrativ åtgärd lika väl som en försvarsmässig. Storleken på anläggningen visar att det inte är fråga om något hastverk i en militär nödsituation, utan en genomtänkt anläggning som måste ha krävt stor arbetskraft och troligen betydligt längre tid än det som sagan meddelar.

Någon gång efter 1111 uppförs ett kastell i Kungahälla av Sigurd Jorsalfar (Heimskr. s 542). I tillägg till att visa markerat intresse för köpstadens funktioner, byggde Sigurd ett kastell och lät gräva en vallgrav runtom. Därinne byggdes kungsgård och en träkyrka. Vad som menas med "kastell" vid den tiden är osäkert men man har allmänt ansett att det här rör sig om en träbyggnad. De arkeologiska källorna ger ännu mindre än i Sarpsborg. Det kan bero dels på anläggningens korta livstid, den förstördes vid venderöverfallet 1135, dels att det vid 1200-talets början anlades ett kloster på det aktuella området. Klostret undersöktes av Berg på 1890-talet. Rester

av vall och vallgrav visar enligt Fischer att kastellområdet varit ca 3000 m².

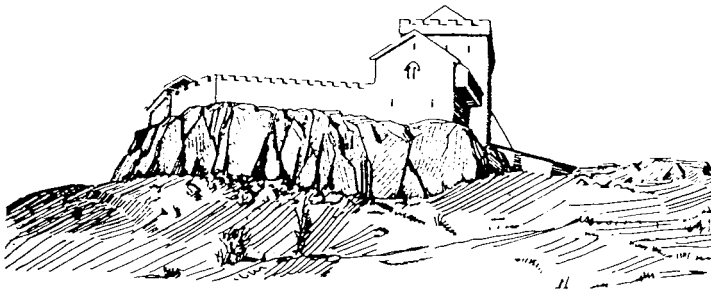
Maktmönstret och funktionerna är de samma i Sarpsborg och Kungahälla; kungarna bygger befästning med kungsgård och kyrka och skapar därmed möjlighet för en lokal administrativ-ekonomisk kontroll samt möjlighet att kontrollera varuutbytet sedan man skapat förutsättningarna för det. Skillnaden mellan anläggningen vid Sarpsfossen och kastellet i Kungahälla är att i den äldre var det meningen att den nyanlagda staden skulle rymmas innanför den beskyddande vällen, medan bosättningen i Kungahälla låg utanför. I fallet Kungahälla vet vi via Snorre att kungamakten har kunnat rekvirera nödvändig utrustning till kastellet från staden och från häraderna runtomkring. Det är troligt att också byggnadsarbetena har dragit på resurser från samma område. Sarpsborganläggningens storlek gör att man måste räkna med ett större folkuppbåd för uppförandet.

Det kungliga maktutövandet vid den tiden är knuten till ledungsorganisationen, utkrävandet av landskyld och veitsler samt beroende av tingen. Rikskungadömet är vid den tiden snarast ett utvidgat hövdingaskap. Sigurd Jorsalfars maktutövande är trots den mera framskridna tiden och alla andra olikheter dem emellan, i sak inte olik Olov Haraldssons.

"Borgerkrigstiden" (inbördeskrigstiden 1130-1240) i Norge borde ha gett upphov till många småborgar om teorierna om att borgar byggs i ofredstiden och enbart av militära orsaker skulle vara enarådande. Tiden från 1130 och fram till Sverre Sigurdssons tid, de sista årtiondena av 1100-talet, karaktäriseras av sin brist på borgar. Fischer menar att detta beror på "en slags nomadementalitet i krigföringen, en ulyst til samling om faste punkter" (Fischer 1951, s 11). Sanningen är nog den att ingen av fraktionerna hade tillräckligt stark maktposition och därmed ekonomi för att kunna bygga fasta hus.

Den andra gruppen borgar är knuten till borgarkrigstidens andra hälft och till en makthavare, Sverre Sigurdsson och hans motståndare baglerna - den biskopstroga falangen vars ledare hade kungsnamn.

I likhet med den tidigare borggruppen är den faktiska kunskapen om denna sena 1100-talsgrupp så liten att behandlingen nödvändigtvis måste bli hypotespräglad. Det finns inte klart dokumenterade likheter mellan de

Sverresborg vid Trondheim. Rekonstruktion Gerhard Fischer.

fyra borgarna i den rumsliga utformningen, annat än att torn och ringmur är använda samt att borgbyggarna använder sten som byggnadsmaterial, men träet har ännu inte helt spelat ut sin fortifikatoriska roll.

Sverre låter uppföra borgar utanför Trondheim och Bergen under 1180-90-åren, bägge med namnet Sverresborg. Det är förhållandevis små, terränganpassade, murade ringmursborgar med bostadstorn, placerade klart utanför stadsbebyggelsen. Bägge borgarna intas och förstörs flera gånger i rask takt. En passus i Sverres saga om ett av dessa tillfällen visar vad som lagrades i Sverresborg i Bergen. När borgen brändes rann smält smör i strida strömmar ut genom murarna (Norges kongesagaer IV 1914, s 38). Det förefaller uppenbart att borgarna användes som lagringsplats för regala inkomster. Dessa borgar var kungliga bostäder och hade fast garnison med befälhavare. Deras administrativa betydelse framgår av utsagan att syslan i Hordaland kunde hållas så länge borgen i Bergen stod (Norges kongesagaer IV 1914, s 41 - Eirspennil, 1913-16, s 463).

Baglererna hade sitt viktigaste fäste i Tunsberg. Redan på 1160-talet när

Valdemar den Store besöker Vikenområdet nämns Berget som befäst. Enligt Saxo skall Valdemar ha uttalat att Berget var ointagligt "därför att naturen här har gjort mer än konsten" (Gesta Dan. s 561). När baglerna kom till makten förstärkte de troligen existerande enkla befästningar. Vid den välkända 4-månadersbelägringen 1201-1202 fanns två träkastell och Mikaelsskyrkan uppe på borgklippan (Sverris saga, 1920, s 185-192). En garnison på 240 man uppehöll sig där och detta tyder på att någon form av bostäder liksom lagerlokaler för mat måste ha funnits.

Mikaelsskyrkan är arkeologiskt känd, men i övrigt har inga av de framgrävda byggnadsresterna daterats till denna period. Det finns dock möjligheter till omtolkningar och omdateringar av delar av ruinerna.

Det är möjligt att torngrunden vid Broberg i Bohuslän också är resterna av ett baglerfäste. Dess uppförande är daterat till slutet av 1100-talet och den befinner sig innanför baglerfraktionens maktområde (Petterson 1987, s 50).

Sverre Sigurdsson framstår som en opportunistisk politiker som bemästrade både krigföring och administration. Han avlägsnade inte bara huvuddelen av de konkurrerande kungsämnena utan också de flesta av medlemmarna av den gamla ländmannaklassen och ersatte dem med sina män. Typisk för tiden är konflikten med kyrkan som vid den tiden börjar få en för kungamakten besvärande styrka. Det är troligen under Sverres tid som ledungen börjar tas ut som skatt. Det sker först i Gulatings- och Frostatingslag och det är där Sverre bygger fasta hus. Hirden organiseras till en gryende tjänstemannagrupp och en verklig statsapparat påbörjas. Tingens inflytande blir också mindre i och med att lagmännen från och med Sverre utses av kungen.

Mycket av det institutionella nyskapande som tillskrives Sverre kan vara påbörjat redan av hans besegrade motståndare Magnus Erlingsson, den första nordiska kung som blev krönt. Denne byggde, såvitt vi vet, inga borgar.

Baglerkungadömet organiserade troligen sin maktbas på samma sätt som Sverre, men i motställning till honom i kyrkans ledband.

Slutkaraktäristiken för denna andra borggrupp kan skisseras som följande; i en period när rikskungadömet börjar organiseras på allvar uppförs de första egentliga fasta husen, murade ringmursborgar, ännu små

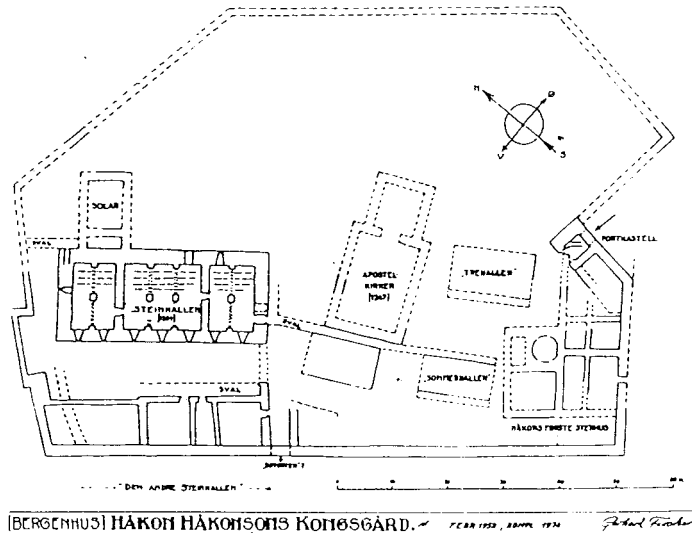
och lite motståndskraftiga men med det primära ändamålet att dominera ett område, en sysla. Dominansfunktionen framstår ännu som problemfylld.

Den tredje gruppen utgörs av de kungliga borgarna från mitten av 1200-talet och fram till början av 1300-talet. De uppförs av kungar av Sverreätten, Håkon Håkonsson, Magnus Lagabøter och Håkon V Magnusson. Med åtta nyanläggningar och tre om- och påbyggnader av äldre anläggningar varav majoriteten är delvis undersökta, framstår denna perioden som mest givande ur arkeologisk synvinkel. Intressant är att borgarna framstår med individuella drag och framvisar variationer i såväl material som i planlösningar och funktioner, men det finns också gemensamma drag av övergripande karaktär.

Håkon Håkonsson är den störste norske borgbyggaren. Han lät återuppbygga Sverres borgar i Bergen och Trondheim samt byggde ut kungsgårdarna i dessa städer. Sverresborg i Bergen är, som tidigare nämnts, så gott som okänd. Däremot är utbyggnaden av kungsgården på Holmen någorlunda välkänd, liksom den representativa funktion den hade, med kröningar, bröllop och viktiga möten. Denna tidigare kungsgård blir en borg med ringmur, porttorn och huvudtorn. Den byggs i flera etapper, först träbyggnader och en stenkyrka, men efter storbranden i Bergen 1248 byggs också de flesta profanbyggnaderna i sten. Det är inte helt klarlagt vad som byggdes under Håkon Håkonsson och vad som byggdes under Magnus Lagabøter, men det är troligt att ringmuren med de två porttornen kan tillskrivas Håkon, liksom två hallar, varav den ena Håkonshallen. Magnus tillskrivs huvudtornet, föregångaren till Rosenkrantztornet.

I Trondheim återuppbyggs Sverresborg, eller Sion, som den också kallades. Fischer fann spår av senare byggnadsarbeten på borgen. Det är dock uppenbart att återuppbyggnaden inte hade ett sådant omfång som man kanske skulle kunnat vänta sig vid just Trondheim. Huruvida kungsgårdsutbyggnaden där hade samma dignitet som i Bergen är tvivelaktigt.

I Tunsberg lät Håkon Håkonsson "husa hela Berget" men byggde också där en kungsgård nere i staden. Håkon Håkonssons arbeten på Tunberghus börjar möjligen så tidigt som omkring 1234, men byggnadsverksamheten pågår förmodligen kontinuerligt hela hans och hans sons regeringsperioder,

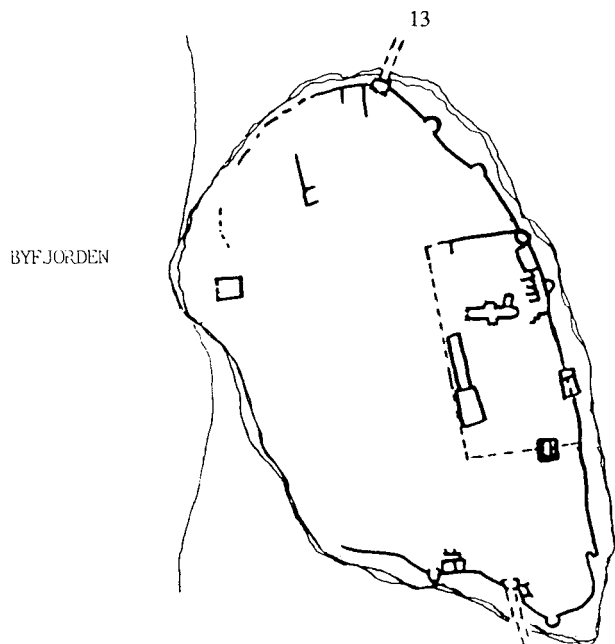
precis som i Bergen. Det som är tillskrivet Håkon är hallen, ringmuren med portkastellet samt Vestkastellet. Magnus är också här tillskriven huvudtornet samt fullförandet av den inre borgfyrkanten.

Tunsberghus var den till arealen största av de norska kungaborgarna, bara den inre borgfyrkanten var på dryga 7000 m². Hela borgklippan är ca 60.000 m².

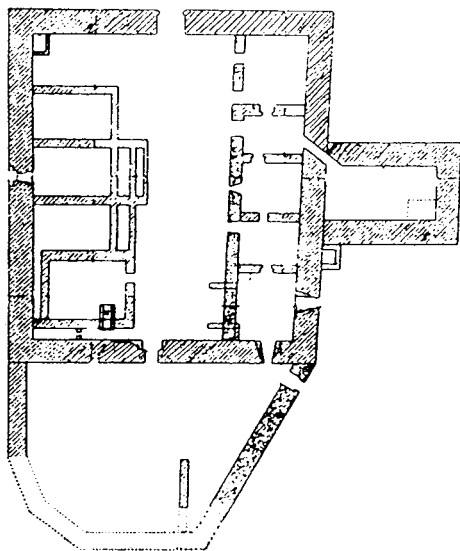
Den har blivit delvis undersökt i flera omgångar från 1877 till 1940-talet.

Oslo fick sin första kungliga borg "på Valkaberg" samt kungsgård. Borgen på Valkaberg nämns bara en gång i källorna och är arkeologiskt okänd.

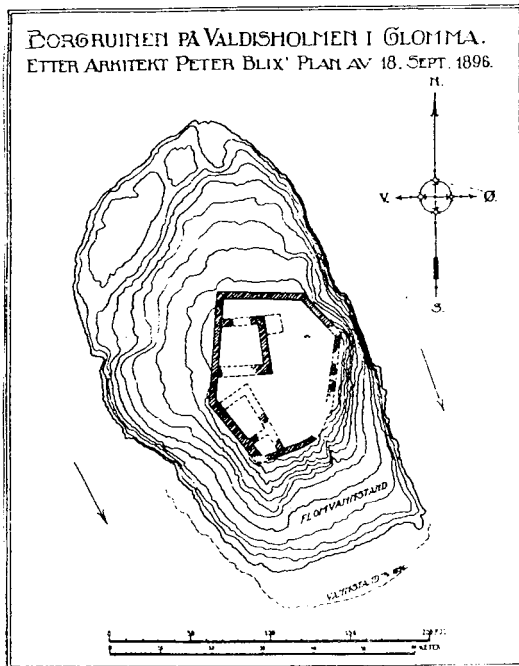
Vid Kungahälla byggs borgen på Ragnhildsholmen samt en kungsgård i staden. Borgen nämnes första gången 1257. Storleken är ca 1500 m² och den består av två längor på var sida av en borggård samt ett kärntorn. Borgen hade en fördelaktig kontrollposition i ett viktigt vattendrag som också var en gräns. Miklaborg på Ragnhildsholmen spelade som känt en betydelsefull politisk roll också i den svenska historien under några decennier under 1200-talet. Borgen undersöktes av Wilhelm Berg på 1890-talet.

Tunsbergshus. Efter Fischer

Miklaborg på Ragnhildsholmen vid Kungahälla.

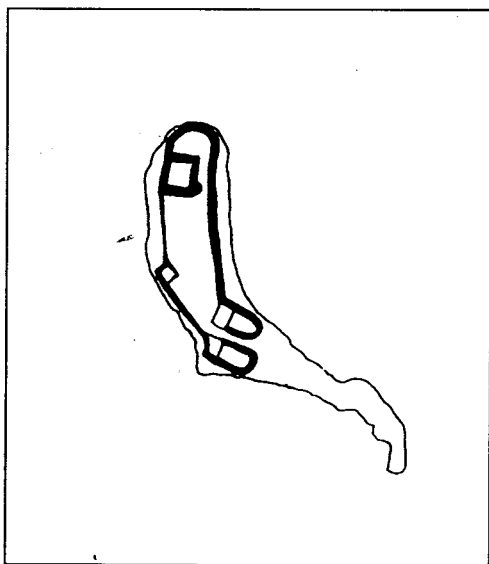
Ett iögonfallande gemensamt drag är det parallella kungsgårdsutbyggandet i städerna. Betyder det att någon funktion blir utskild från borgarna eller att en ny kommer till? Kan man tänka sig dessa kungsgårdar som platserna för en utvidgad ekonomisk-administrativ kontroll i och av städerna från mitten av 1200-talet? Är kungsgården i en period säte för gjaldkeren, den kungliga ämbetsman som var ansvarig för administration, jurisdiktion och det militära försvaret i städerna?

Bland Håkon Håkonssons borgar finns en annan typ, de som inte var direkt knutna till städer utan var lokala kontrollpunkter vid viktiga vattenleder ute i landet; Valdisholm, på en ö i Glomma och Mjøskastellet på en ö vid Ringsaker. Bägge dessa är uppenbarligen knutna till sysselmännen för Borgarsyssell respektive Oppland.

Valdisholm fungerade förmodligen också som gränzburg mot Värmland.

Det var en liten ringmursborg bara ca 800 m², byggd av tegel och med torn och en byggnadslänga längs muren. Borgen blev delvis undersökt 1896 av Blix.

Mjøskastellet är lite nämnt i de historiska källorna. Det är dock troligt att Håkon Håkonsson lät uppföra det under oenigheterna med hertig Skule omkring 1234. Läget i nordänden av Mjøsa med kontroll över färdseln nor-

Mjøskastellet vid Ringsaker.

rut mot Trondheim påminner om läget till Valdisholm men också Ragnhilds holmen. Ytterligare en trolig funktion för denna borg är kontrollen av den mäktige Hamarbiskopen.

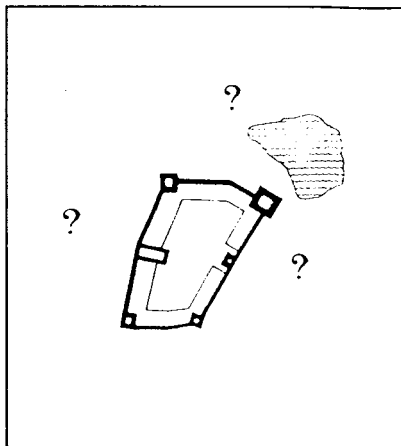
Ruinerna, provundersökta av Blix 1897 och senare av Fischer, visar att det har varit ett rektangulärt torn, byggt av öns naturliga kalksten, samt ringmursrester med ett för Norge ovanligt portarrangemang med flankeringstorn. Det speciella med torngrunden är storleken, 18x20 m, det största av alla norska medeltidstorn,

snarast donjonformat.

Av Magnus Lagabøters söner, Eirik Magnusson och Håkon V Magnusson, gjorde den siste en stor insats med nybyggnationerna Akershus och Bohus, samt det arkeologiskt okända Vardöhus längst uppe i norr. Akershus med startår ca 1300 och Bohus ca 1308 förefaller att följa samma mönster som faderns och farfaderns borgar både när det gäller typ och funktion, väl utbyggda, terränganpassade ringmursborgar med mångfacetterade kontrollfunktioner. Akershus och Bohus har dock blivit så förändrade av senare ombyggnader att deras ursprungliga utseende är oklart. De är arkeologiskt sett svårgripbara på grund av undersökningar

med otillfredställande dokumentation (Se Löfberg, 1986).

Sverretidens organisationsmönster övertas och fullförs gradvis av Håkon Håkonsson, Magnus Lagabøter och Håkon V Magnusson. Den storstilade byggnadsverksamheten visar en konsoliderad kungamakt med ekonomisk styrka och administrativ kapacitet. Den ekonomiska styrkan härrör troligen från den då helt utvecklade skatteledningsordningen, utökat territorium och förmodligen kan man också räkna med större inkomster från städerna.

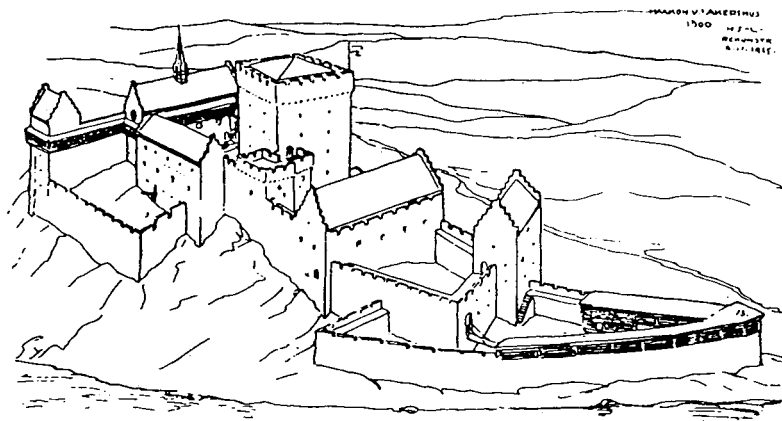
Bohus 1308 - 1450. Efter Löfberg.

Perioden framvisar dock vissa tillbakaslag för det kungliga maktutövandet. I den nya landslagen 1276 reglerade man skatteledningen efter landskylden samtidigt som tillgången att pålägga andra typer av skatter blev begränsad. 1277 införs feodala titlar och samma år ingås en kostbar förlikning med kyrkan.

Med Håkon V Magnussons död 1319 blir det ett dynastiskt skilje. Sverredynastin dör ut och därefter blir kungamakten svensk-norsk. Det kungliga borgbyggandet på norsk mark blir helt marginellt och inskränker sig till reparationer och mindre förändringar.

Norska nationella symboler var inte längre lika gångbara, kungarnas makt var beskuren och ekonomin dålig. De administrativa funktionerna som var knutna till borgarna fortsätter däremot medeltiden ut och längre.

Om man vill studera indikationer på maktutövande i en borg bör man ideellt sett inte bara se på byggnaderna utan också på fynden i sin kontext. Detta hur man påvisar något så abstrakt som makt och dess olika yttringar i ett arkeologiskt fyndmaterial är problematiskt men också en utmaning. Torn, hallar, lagerbyggnader och när det gäller småfynden, myntningsavfall och vapen, utgör inga problem, men vad skall man finna för att påvisa t ex administration? Detta kräver en omarbetning av en historisk frågeställning

Akershus på 1300-talet. Rekonstruktion av Sinding-Larsen 1925.

till en arkeologisk sådan, anpassad till ett arkeologiskt material.

Som tidigare nämnts finns också andra metodiska problem när det gäller småfynden; det existerar i stort sett inte dokumenterade fyndkontexter. Det undantag som finns, utgrävningen av hallen i Tunsberghus 1898 där det finns fyndplan och stratigrafiska upplysningar, kan inte anses vara representativ för alla de andra norska kungaborgarna, den är bara grundlaget för en "case study". Är det möjligt att använda sig av en rent kvantitativ fyndanalys och utgå från det totala borgmaterial som ligger i magasin runt omkring, trots alla dess begränsningar?

Att anpassa frågeställningarna till de metodiska begränsningarna kan givetvis anses teorifientligt men man undgår i alla fall risken att bli stående med en historiskt funderad teori lika vacker och innehållsrik som en såpbubbla och inse att man har fel material. Att gripa borgsamhället i rum, tid och tematisk bredd är värt ett arkeologiskt försök.

Anna-Lena Eriksson
Tønsberg

LITTERATUR

- Berg, Wilhelm, *Slotsruinen på Ragnhildsholmen. Bidrag till Kännedomen om Göteborgs och Bohusläns Fornminnen och Historia. Bd II.*
Göteborg.
- Fischer, Gerhard, *Norske Kongeborger.* Bd I, Oslo 1951. Bd II, Oslo 1980.
- Helle, Knut, *Bergen bys historie.* Bd I, Bergen 1982.
- Holst, Hans, Myntfunnet fra St. Olavs Voll i Sarpsborg. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad 1954.* Kbh.
- Kavli, Guthorm, *Norges festninger.* Oslo 1987.
- Lunden, Kåre, *Norge under Sverreætten 1177-1319. Norges Historie, bd 3.*
Oslo 1976.
- Löfberg, Thomas, *Bohus Fästningsruin. Sammanställning av konservering sarbeten och byggnadshistoriska iakttagelser 1898-1984.* Kungälv 1986.
- Petterson, Johan, *Medeltidsborgen på Broberg.* Malung 1987.
- Rasch-Engh, Rolf, Mjøskastellet - et ukjent kulturminne med Norges største forsvarstårn. *Norsk Militært Tidsskrift. Nr 10.* 1986.
- Steines, Asgaut, *Gamal skatteskippnad i Noreg.* Bd 2 1933. Oslo 1982.

POLSK VÅRRESA

Att beskriva en resa genom Polen under fyra veckor och samtidigt göra rättvisa åt forskningsläget i detta stora land är som att berätta om en stad där man endast åkt tunnelbana och sett områdena närmast biljettluckorna. Förmedlingen blir snäv, både på grund av att resan var styrd av egna önskemål och inriktningar och det som värdarna ansåg vara värt att studera. Vad man som hemvändande kan berätta om skedde på institutioner i Warszawa, Kraków, Wrocław, Poznan, Biskupin, Malbork Gdansk, Szczecin och Wolin (fig. 1). Studierna var inriktade på en allmän historisk översikt från järnåldern och fram till 1500-talet, samt en rekognosering av forskningsläget och föremål som berör medeltiden i de orter som besöktes. I ett snävare perspektiv studerades västslaviska ledartefakter med huvudvikten lagd på östersjökeramiken och sammansättningen i skattfynden från tidig medeltid.

Under vistelsen bereddes möjlighet att träffa folk från de antikvariska myndigheter som ansvarar för den arkeologiska bevakningen i landet. Fyra olika institutioner är engagerade i detta digra arbete.

Länsmuseerna har förutom utåtriktad verksamhet även utgrävningar inom sina distrikt. De arkeologiska institutionerna vid universiteten kombinerar detta med sin undervisning. Vetenskapsakademins arkeologiska avdelning, "Instytut Historii Kultury Materialnej", har underavdelningar och gräver över hela Polen. Slutligen skall nämnas PKZ, vilket kan sägas motsvara vårt RAÄ med uppgift att bevaka skyddad bebyggelse, men som även utför arkeologiska undersökningar.

Genom att möjligheten gavs att träffa personer från alla dessa myndigheter fick resan en vetenskaplig bredd.

Historia som identitet

Vid samtal med polska arkeologer är det slående hur man möts av en stor kunskap om det egna landets hela historiska utveckling. Man pendlar med lätthet mellan de första slaviska bosättningarna på 500-talet efter Kristus

och frihetskampen under 1910-talet. Polens otacksamma uppgift som korsväg har säkert bidragit till att detaljkunskapen om den egna kulturen vunnit en plats i alla polackers medvetande. Tartarer, Tyska Orden, svenskar, ryssar, österrikiska kejsardömet och det senaste söndermalande kriget har splittrat och förstört det materiella arvet, medan det immateriella snarare förtätats till en mustig buljong, kryddad med myter och sanningar.

Liksom för många andra länder har arkitektur och litteratur betytt mycket för Polen i kampen för och sökandet efter en historisk identitet. Efter Andra Världskriget återstod i de flesta städer endast 10% av bebyggelsen. Det var nödvändigt att rekonstruera den fysiska miljön för att överhuvudtaget kunna placera in böckerna i bibliotek och hem igen.

Ett gigantiskt renoveringsarbete påbörjades med äldre foton och tavlor som faktaunderlag. Husen i storstädernas medeltida delar och kyrkorna fick den första tidens uppmärksamhet. Fortfarande är byggnadsställningar en vanlig syn, underhållsarbeten pågår ständigt.

Den ledande tankegången vid återuppförandet består av två komponenter. Man har dels lagt sig vinn om att rekonstruera en hel miljö som den såg ut före 1939 med den blandning i arkitekturen som århundradens byggande har givit upphov till, och dels söker man efterbilda "rena" stilar hos enskilda objekt.

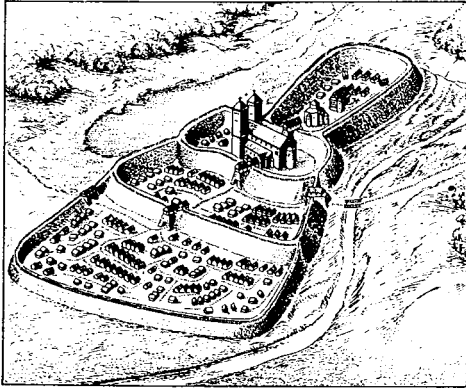

Fig. 2. Rekonstruktion av Gniezno från början av 1000-talet. (Herrmann 1986).

*

En parallell till denna satsning på den byggnadsantikvariska sidan var förberedelserna inför firandet av 1000-årsjubileet av den första polska statsbildningen. Högtidligheterna kunde genomföras under åren 1960-66.

Strax efter kriget bildades en grupp av arkeologer, historiker, botaniker, osteologer med flera forskare med uppgiften att söka ursprunget till den nybildade polska staten. Inriktningen var klart politiskt motiverad och skapade ett samarbete över disciplinsgränserna med få motsvarigheter i efterkrigstidens Europa.

Man satsade på undersökningar i kända tidigmedeltida orter. I Gniezno, Poznan, Krakow, Kolobrzeg med flera orter startades utgrävningar i stadsmiljö. Andra objekt var tidigmedeltida borganläggningar med anknytning till kungamaktens framväxt.

Man sökte genom denna forskning argument mot en äldre uppfattning som ansåg städerna på polsk mark som uppkomna enbart genom tyskt in-

flytande och i ett sent skede av medeltiden. De huvudsakliga resultaten av undersökningarna avslöjade att en rik stadskultur på slavisk grund blomstrade redan under 900-talet, från slutet av århundradet med stöd av en allt starkare kungamakt (fig. 2). Med sitt huvudområde i Storpolen kontrollerade Piast-ätten sin omgivning. Huvudpalatsen i Gniezno, Poznan, Kruszwica, Giecz och Ostrow Lednicki var maktbaser där hantverkare kunde arbeta under kungligt beskydd, liksom de nyinresta kyrkoherrarna som där utövade sin kult. Polens kristnande påbörjades under 960-talet genom kontakter med det Stormähriska riket i dagens Tjeckoslovakien och landet hamnade på så sätt inom den västliga sfär som i religiöst hänseende styrdes från Rom.

En av släktens borganläggningar var Ostrow Lednicki, som idag kan beskådas strax sydväst om Gniezno (fig. 3). Anläggningen ligger på lagom marschavstånd från denna huvudort, på en skyddad ö dit vägarna kanaliseras. Intressant är den kombinerade palats och kyrkobyggnad som i sin arkitektoniska symbios får stå som ett monument över de två komponenter som ingick i den nya tidens maktkonstellation. Lämningarna efter byggnaderna är sevärda, gärna samtidigt med ett besök i katedralen i Gniezno.

I denna stad visas en utställning om statens framväxt med tyngdpunkten lagd på hertig Mieszko I och dennes son Boleslaw Chrobry, den förste som kunde ta sig namnet kung i området. Framställningen av Polens statsbildning är helt modern med bildspel och ljudband, om än något pompös och med kopior av föremål i montrarna. De ovan nämnda mäktiga herrarna är av särskilt intresse för oss i Skandinavien, då Gunhild, dotter till Mieszko, först giftes bort med Sven Tveskägg i Danmark och sedan blev äktad av Erik Segersäll. Genom denna bindning kom de i norr gryende rikena att knytas till ett av kontinentens expansivaste kungahus.

Inriktningen på tidigmedeltida borganläggningar har fortfarande ett fast grepp om medeltidsforskningen. Detta beror delvis på det faktum att byar med jordvallar och palissadverk var en vanlig typ av bosättning under hela medeltiden på västslaviskt område. I ett starkt hierarkiskt samhälle styrdes produktionen av lokala herrar som befäste sitt boställe och sina närliggande byar på detta sätt. Till den invallade borgen anslöts ett suburbium som tillsammans med herremannens boning bildade en enhet som ibland kan betecknas som stad.

*

En andra viktig inriktning som också den kan härledas till sökandet efter en historisk identitet är frågan om den första slaviska invandringen till Polen. Här kämpar man mot två äldre traditioner med placeringen i motsatta ringhämor.

Äldre tysk forskning försökte skjuta det slaviska inflytandet över området så långt framåt i tiden som möjligt. Slaverna var en sen grupp i landet och de senare stads- och statsbildandet, rättsskipningen och kulturen menade man vara en germanskt förankrad tradition som de barbariska slaverna lånat in. Upprörda röster från motsatta sidan menade att samtliga tidiga kulturer på polsk mark var slaviska, en "ren" inhemsk kulturtradition var idealet.

Fig. 3. Stenpalatset vid Ostrów Lednicki med anslutande rundkyrka. (Herrmann 1986).

Försök till mer sakligt hållna analyser lyftes inte fram förrän en tid efter krigsslutet, och ämnet är fortfarande känsligt (jämför "rus"-forskningen i Sovjet).

Vad man idag kan uttyda av fynden är att en invandring av slaviska stammar har skett under 500-talet efter kristus. Innan de nya folkgrupperna uppträder har ett hundraårigt uppehåll i bebyggelsen passerat. Orsakerna är omtvistade. En teori förfäktar tanken på att det har funnits folk i landet även under denna period, men man har ännu inte funnit någon bebyggelse

efter dem. En annan uppfattning håller för troligt att de föregående stammarna varit germanska. Dessa har sedan förflyttat sig och lämnat fältet fritt för andra folk, något som emellertid inte utnyttjades förrän efter 100 år.

Undersökningar som söker svar på frågeställningar som dessa kräver en bebyggelsearkeologisk inriktning för att få ett tillräckligt stort material som är spritt längs tidsaxeln.

Ett område som redan tidigt lämpade sig för detta ligger strax öster om Krakow, vid de gigantiska stålverken i Nowa Huta. Efter kriget beslöt man att här placera tung industri med tillhörande arbetarstad för att väga upp det "borgerliga" Krakow. Effekten har blivit att staden, som klarade sig undan den nazistiska förstörelsen, nu håller på att vittra sönder på grund av luftföroreningarna.

När avbaningsarbetena påbörjades hittades snart förhistoriska och medeltida lämningar. Arkeologiska Museet i Krakow fick ansvaret för undersökningarna och ett lokalkontor upprättades i den nya "arbetarstaden".

Här kan man följa människans fotsår genom historien i den rika lössjorden. Längs floden Weichsel's dalgång ligger bosättningarna tätt. Dr Jacek Rydzewski leder undersökningsverksamheten och är glad över att exploateringstakten har minskat, så att man nu istället kan ägna sig åt att analysera det stora materialet.

Liknande undersökningar förekommer nu i hela Polen. I naturligt avgränsade områden, som i dalar och längs vattenstråk, studeras en eller flera perioders utbredning och ekonomi.

För att få ett grepp om var och vad som finns inventeras nu stora delar av Polen. Resultatet är varierande, då det har varit svårt att samordna alla "länen" i landet, men också beroende på den mängd av information som måste organiseras på ett överskådligt sätt. För att underlätta tillgängligheten har nu vissa läns museer tagit datorer till hjälp vid katalogiseringen. På Arkeologiska Museet i Poznan arbetar dr Andrzej Prinke med denna uppgift. Fornlämningarna sorteras utifrån olika variabler och redovisas snabbt på skärmen med hänsyn till tidsperiod, typ av lämning och var den ligger. Mycket finns att göra inom detta färska projekt, inte minst på samordningsidan.

Inom medeltidsforskning har man även intresserat sig för övergången från tidig- till högmedeltid. Vid mitten av 1200-talet omdanas samhället på ett sätt som får konsekvenser för hela den materiella kulturen. Den tyska koloniseringen har då defenitivt slagit igenom även inom stadsväsendet, myntens egenskap som medel vid varubyte förstärks och en ny byggnadsperiod påbörjas efter tartarearnas härjningar i början av århundradet. Arkitektoniskt startar nu en polsk storhetstid. Det sägs att om man vill studera gotikens praktverk skall man resa till Polen. Det gäller inte bara den gigantiska och stjärnvalvsprydda Mariakyrkan i Gdansk. Varje stad äger klenoder som är värda en "omväg", som Guide Michelin skulle ha uttryckt det.

Det är inga fritt stående strävpelare som är den vanligaste synen för betraktaren. Istället sluter de tätt intill långhus och kor, pressar som fingrar tegelväggarna upp mot himlen.

I sanningens namn skall det framhållas att de flesta byggnaderna är återuppbyggda efter kriget, men hantverksskickligheten är förledande. Vill man studera gotisk arkitektur och konst är Polen givande jaktmarker. Det romanska arvet är svårare att få grepp om då kyrkorna är utspridda och inte så rikt representerade. Sankt Andreas i Krakow får stå som sevärt exempel (För en bättre presentation av polsk romansk konst, se Swiechowski 1982)

Forskning vid skrivbord och i fält

Vistelsen i landet gav på inga vis en heltäckande bild av forskningens inriktning. Verksamheten bedrivs av de tidigare nämnda institutionerna, med Vetenskapsakademien som den resursstarkaste. Forskningen är starkt knuten till ett konkret arkeologiskt material och är mindre inriktad på vetenskapsteoretiska diskussioner. Undantag finns dock, och probleminriktade publikationer dyker emellanåt upp (Leciejewicz 1980 och Tabaczynski 1987).

Om man skall vara kritisk kan man beskylla polska forskare för att vara föremålsfixerade, där texten i publikationerna endast avbryts av väl ritade diagram och mynningsprofiler. Fördelen med dessa fyndkataloger är emellertid lätt att underskatta. I Sverige dröjer det innan man får se just materialet från en grävning i tryck. Här har vi onekligen något att lära av polackerna. Monografier med material från utgrävningar i medeltida centralorter som Szczecin (Cnotliwy 1983), Gdansk och Opole innehåller mängder av

information vad gäller bebyggelse lämningar, keramik kronologier och föremål av organiskt material.

En fyndgrupp som under de senaste åren har rönt stort intresse är keramik. Nu finns ett antal publikationer utgivna av Vetenskapsakademien och PKZ som innehåller senslaviska käriformer och deras kronologier från städerna i Pommern vid östersjökusten (Losinski 1986). Dessa kommer att vara av stort intresse för den som vill fördjupa sig i keramikutvecklingen i ett område som länge har haft direkta kontakter med Skandinavien.

Större, syntetiska verk om slavisk och polsk medeltid förekommer både från officiellt håll och från forskare som söker egna spår inom arkeologi och historia. Witold Hensel, knuten till Vetenskapsakademien, publicerade förra året ett brett och fylligt verk om slavernas tidigmedeltid (Hensel 1987). Då det är skrivet enbart på polska kan texten bjuda på hinder, medan det oerhört rika bildmaterialet är mycket användbart. Som ett alternativ kan rekommenderas "Welt der Slawen. Geschichte-Gesellschaft-Kultur", ett östtyskt praktband för vilket Joachim Herrmann suttit som redaktör (Herrmann 1986).

Vid sidan om den ovan nämnda polska översikt boken har på senare tid avvikande syner på historien framförts i textform. Inspirationen för några av de forskare som står bakom försöken är hämtad från den franska Annales-skolan med inriktning på mentaliteter.

Två herrar som har arbetat på detta sätt är Karol Modzelewski och Bronislaw Geremek. Den förstnämnde har beskrivit den ekonomiska situationen i den tidigmedeltida Piast-dynastins Polen (Modzelewski 1975 och 1987). Som talesman för Solidaritet blev han oacceptabel inom den statliga förvaltningen.

Geremek har sysslat med en del västliga källor och har bland annat behandlat grupper i samhällets utkant i det medeltida Paris. Han har även medverkat i ett verk om Polens medeltid, där kapitel om sexualmoral, folklig tro och könsroller påvisar den vetenskapsteoretiska tillhörigheten (Dowiat 1985). Även här presenteras ett mycket rikt bildmaterial i gott tryck, vilket kan vara svårt att hitta i andra publikationer.

Utgrävningssäsongen i Polen påbörjas sent, med en begynnelse i början av juni. Detta beror till stor del på att det ofta är vanliga skolelever som utgör arbetskraften. Eftersom besöket i landet var för tidigt för fältarkeologin, blev det inget riktigt tillfälle att studera denna.

En plats som dock kunde besökas var Janow Pomorski, strax sydöst om Elbing i Pommern. Vid en här liggande insjö ligger en plats som anses vara det berömda Truso. Marek Jagodzinski, som leder undersökningarna här, förevisade det 800 m² stora området som hittills grävts.

I den sandiga jorden dolde sig ett 20-30 cm tjockt kulturlager med svaga rester efter rektangulära hus, 10 x 5 meter stora och indelade i tre rum. De hade stolprester i vägglinjerna som bärande element. Ingen vallanläggning verkar ha omslutit handelsplatsen, vilket skiljer sig märkbart från andra slaviska orter för hantverk och varubyte. Den typiska slaviska modellen består annars i att höga jord och trästocksfortifikationer lägger en skyddande cirkel runt området man möttes på. In kom man bara genom hårt bevakade portar. Där innanför låg byggnaderna tätt sammanpackade med gator av prydligt lagda träbroläggningar.

Trots de blygsamma lämningarna finns det i fyndmaterialet saker som pekar mot att det verkligen har varit en plats för utbyte av varor. Som exempel på föremålstillverkning kan man presentera restprodukter från ben och hornhantverk, en mängd glassmältor med tillhörande kross som råmaterial, samt en guldsmedshammare. Tenformade järntackor, 20 cm x 3 cm x 3 cm, härrör antingen från en handelstransaktion eller så har man haft behov av en smed på själva platsen. Båtar med både nitar och tränaglar för att hålla samman borden har hittats i närmiljön. De är av baltiskt/preussiskt ursprung och har kanske reparerats på plats. Oanvända båtnitar finns i materialet. För handelsnål är de 7 vikter av brons som hittats entydiga exempel på denna verksamhet. En långväga gäst är ett likarmat spänne av skandinavisk typ. Materialet tyder på att platsen huvudsakligen varit bebodd under 800-talet, men det förekommer inblandning av keramik från 1000-1100-talen.

Om Janow Pomorski verkligen är Truso är kanske svårt att avgöra. Skrivna källor målar upp Truso som en stor handelsmetropol, något som den nu funna boplatzen inte kan motsvara. Man har även grävt i direkt anslutning till Elbing och där bland annat funnit gravar med skandinaviska

smycken. Trots detta framstår det nya fyndmaterialet som mycket varierat, och även om det är litet kommer det bli svårt att negligera fakta.

Möjligheten finns att Truso varit benämningen på hela den vik som både Elbing och Janow Pomorski ligger vid. Längs de grunda stränderna kan man ha lagt till och utnyttjat många möjliga ankringsplatser. Framtida undersökningar kommer att följas med stort intresse. Det redan framtagna materialet kommer inom kort att presenteras i Offa.

*

Skandinaviska bosättningar som under vikingatid existerat längs den pommerska kusten har under senare år fått fler efterföljare. En plats som undersökts under 70-talet är Swielubie (Losinski 1976). Wladyslaw Losinski, som behandlat materialet härifrån, visade under besöket i Poznan prov på brandgravar med spännbucklor från 800-talet. Enligt hans tolkning levde skandinaviska och slaviska grupper sida vid sida i en dal längs Parseta-floden, men i olika typer av bosättningar. Slaverna föredrog sin vanliga vallomgärdade boplatstyp, medan gästerna valde öppnare bebyggelse.

Längre fram, i slutet av 900-talet, växte Kolobrzeg vid den pommerska kusten fram som den största befästa bosättningen. De mindre byarna försvann och saltstaden vid kusten tog över rollen som varubytesplats. Därmed blir det svårare att spåra de skandinaviska besökarna.

I denna stad har arkeologiska undersökningarna visat på en urban framväxt som cirklat kring saltframställning sedan 500-talet efter Kristus. Mellan 1000-1250 bestod bosättningen av en borg, placerad på en höjd tillsammans med ett suburbium. Omkring 1255 omstruktureras bebyggelsen och stadskärnan flyttas närmare Parseta-flodens mynning, där invandrare från Tyskland etablerar sig tillsammans med slaverna. Denna förändring ingår i det historiska förlopp med kolonisering från väster mot öster som påbörjats ett par århundraden tidigare.

Marian Rebkowski från PKZ som leder utgrävningar i "nystaden" visade föremål ur de tre meter djupa kulturlagren. Utgrävningsytan blir ofta liten, den här nämnda ca. 200 kvm, vilket försvårar tolkningen av stadens större strukturer som gatusystem och tomtindelningar.

Keramiken visade sig vara välkänd. Östersjökeramik, yngre svartgods,

blyglaserat västeuropeiskt rödgods och tidigt stengods gav intryck av att man betraktade ett material från någon av de skånska högmedeltida tätorterna. Omkring 1350 verkar östersjökeramiken vara försvunnen från de pommerska städerna. Rollen som det vanligaste hushållsgodset tas över av det västliga yngre svartgodset.

Utåtriktat arbete

De polska läns museerna har samma utbildande uppgift för skolor och allmänhet som våra i Skandinavien. Genom föreläsningar, guidningar, fasta och temporära utställningar försöker man fästa uppmärksamheten på historien och skapa ett intresse för den. Detta är ingen svår uppgift. Intresset är stort och de institutioner som speciellt satsat på att levandegöra förhistorien och medeltiden har tusentals besökare årligen.

De två populäraste målen för polska turister är den rekonstruerade boplatsen vid Biskupin (yngre bronsålder/tidig järnålder) och Tyska Ordens huvudfäste Marienburg/Malbork. Kanske beror det på att byggnadernas närvaro konkretiserar det som böcker bara kan berätta om. Med hus och vardagsföremål som en ram kan besökaren lättare placera in människan, trots tidens separation. I Biskupin kan skolklasser bo och känna på det "primitiva" livet i den palissadomgärdade byn.

Museipedagog Marek Stokowski vid slottet i Malbork har tagit ytterligare ett steg i riktning mot upplevelsen av det förflutna. Vid en av borgens portar skapar han tillsammans med barn historiska spel. Inga manus förekommer, han föredrar att arbeta med en plattform av kunskap om medeltidens vardag och tilldelar deltagarna en roll i form av en social tillhörighet som utgångspunkt för individens handlande. Denna kombination av fakta och fiktion öppnar barnens sinnen för djupare kunskapsdykningar i historien.

Arkeologin är viktig i Polen. Inte minst märks det på de satsningar som görs just nu på de stora museerna i Warszawa och Szczecin, trots landets dåliga ekonomi. På de arkeologiska museerna i dessa båda städer byggs de fasta utställningarna nu om för stora summor. Om man inte spänner bågen för hårt kommer framtida besök att bli givande. Inte minst vad gäller modeller är de polska museiarbetarna välförsedda.

Framtiden

Kontakterna med forskningen i Polen är omistliga om vi skall förstå den historiska utvecklingen i vårt eget land. Kulturutbytet i tidigare århundraden har varit alltför rikt för att negligeras. Det är därför spännande att invänta resultaten av två projekt som dragits igång från polsk, respektive svensk, sida.

Aleksander Bursche med flera forskare vid Arkeologiska Institutionen i Warszawa kommer under nästa år att publicera ett polskt-danskt-svenskt material, med exempel på gemensam kulturell utveckling. Samtidigt har det på Institutionen för Arkeologi i Lund skapats en "Östersjögrupp", med målsättningen att lyfta fram främst skånskt material, påverkat av impulser från andra sidan Östersjön.

Kommunikationerna i text och språk kan tyckas svåra. Ytterligare ett problem är att pappersbristen i Polen kan uppskjuta publiceringen av en färdig avhandling i upp till fyra år.

En viktig metod för att upprätthålla denna viktiga kontakt är att som i äldre tider korsa vattnet och utbyta erfarenheter direkt. Båten har ännu plats för fler passagerare.

Mats Roslund

Sigtuna Museum

LITTERATUR

Cnotliwy, E (red.), *Szczecin we wczesnym sredniowieczu. Wzgorze zamkowe.*(Szczecin in the Early Middle Ages. The castle Hill).
Wroclaw 1983.

Dowiat, J (red.), *Kultura polski ´sredniowiecznej, X-XIII w.* (Polsk medeltidskultur,X-XIII århundradet). Warszawa 1985.

- Hensel, W , *Slowianszczyzna wczesnosredniowieczna*. Warszawa 1987.
- Herrmann, J (red.), *Welt der Slawen. Geschichte-Gesellschaft-Kultur*. Leipzig 1986.
- Leciejewich, L , Medieval Archaeology and Its Problems. Romeald Schild (red.). *Unconventional Archaeology. New Approaches and Goals in Polish Archaeology*. Wroclaw m.fl. 1980.
- Losinski, W , Bardy-Swielubie. Ein Siedlungskomplex im unteren Parseta-Fluss-gebiet. *Archaeologia Polona* 16. 1976.
- Losinski, W (red.), *Problemy chronologii ceramiki wczesnosredniowiecznej na Pomorzu zachodnim*. Warszawa 1986.
- Modzelewski, K, *Organizacja gospodarcza panstwa piastowskiego. X-XIII w.* (L'organisation économique de l'état Polonais des Piastes. X'e-XIII'e siècle). Wroclaw 1975.
- Modzelewski, K, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*. (Paysans dans la monarchie des Piastes. X'e-XIII'e siècle). Wroclaw 1987.
- Swiechowski, Z, *Romanische kunst in Polen*. Warszawa 1982.
- Tabaczynski, S , *Archeologia sredniowieczna. Problemy. Zrodla. Metody. Cele badawcze*. Wroclaw m.fl. 1987.

OM MAKT OCH VETENSKAPLIGT ANSVAR

Varje subkultur utvecklar sin speciella norm för statusbeteende. Den heroiska gesten är högstatusladdad i martialiska miljöer, det är i borgerliga umgängessituationer prisvärt att kunna vara spirituellt utan att beröra väsentligheter, bussighet uppskattas bland scouter osv, osv...

Att anpassa sig till gällande statusbeteende är klokt; det ger trygghet, det är många gånger också rationellt. Det normerade beteendet kan faktiskt ha vuxit fram inte enbart som en följd av hierarkisk dynamik, utan också av funktionella orsaker. I själva verket kan man se systemet av accepterade beteenden som ett svar på behovet att etablera ett fungerande internkommunikationssystem.

Systemanpassning är således rekommendabelt. Systemmissanpassning kan å andra sidan vara hedervärd. Revoltörens uppbrott från knäsattna konventioner gör honom visserligen inte omedelbart till revolutionär, som omskapar system, men förnyelse av former kan också vara uppfriskande.

Den subkultur, som vi känner under namnet Den Vetenskapliga Offentligheten har ett ideologiskt centrum i uppfattningen att sanning kan nås, eller i varje fall bör eftersträvas; sanningens karaktär är alltid oväldig, den kan inte ta individuella hänsyn vare sig till personer, etablerade uppfattningar eller samhälleliga system. "...bland bilor och svärd, lugn står hon med strålande pannan..."

I denna kultur vistas anhängare, som utvecklat sina speciella normer för umgänge. I dessa normer ingår kylig distans, objektiverat språkbruk, neutraliserade personformer (genitivformer är populära liksom beteckningen "författaren" både för kommentatoren och den kommenterade). Umgängesformen är väl anpassad för skriftliga meningsutbyten, kan i vissa lägen, då oväntade faktorer gör sig påminta, vara problematisk att upprätthålla, vid muntlig kommunikation. Dock den vältränade vetenskapsutövaren har i allmänhet god hand också med sådana prövningar och kan genom denna sin förmåga vinna många goda poänger. Självklart är det så att den distanserande formen syftar till att gynna sakligheten i argumentationen - och oftast fungerar den väl också väl ur denna synpunkt. Lika

självkärligt är det dock att tekniken kan användas som maktinstrument. Vid utövning av makt kan saklighet och objektivitet lätt komma i kläm.

Dessa ovidkommande reflexioner har föranletts av att Riksbanksfonden - eller Riksbanken Jubileumsfond - lämnat avslag på ansökan om medel till forskningsprojektet Människor i Medeltid (MIM) (se Riksbankens Jubileumsfonds beslut 1988-05-17, Dnr 88/216).

Vad är då projektet Människor i Medeltid? Vi kan citera den inledande projektbeskrivningen:

Skelettmaterial, arkeologiskt och historiskt källmaterial utnyttjas för att få ett socialhistoriskt perspektiv på de medeltida människorna och deras miljöer. Populationer i städer och kringliggande landsbygd studeras. Vidare jämförs befolkningsgrupper i olika regioner i Sverige. Sociala och ekonomiska villkor för olika grupper kartläggs. Särskilda etniska grupper och sociala skikt spåras.

I huvudsak undersöks skelettmaterial framkommet vid tidigare arkeologiska undersökningar. Populationerna undersöks med avseende på demografiska förhållanden, kroppslängd, kroppsbyggnad, genetisk sammansättning, sjuklighet, näringsbrist och belastningsskador.

Slutmålet är att korrelera variationer i dödlighet, sjuklighet och näringstillstånd i undersökta befolkningsgrupper med samhällsliga förändringar, förhållanden och livsvillkor under medeltid.

(Människor i Medeltid-MIM:- Ansökan till Riksbankens Jubileumsfond 1988-01-18)

Jubileumsfonden tyckte inledningsvis att detta var värt att titta närmare på och uppmanade till fullständig ansökan; efter begrundan av denna lämnades så avslag.

Fonden gjorde detta på goda grunder; hur skulle den kunnat handla annorlunda, när en rådfrågad sakkunnig expert kraftfullt avrått från projektet. Man skulle visserligen kunnat tänkt sig att fonden något hajat till inför den form den sakkunnige gjutit argumentationen bakom avslagsrekommenda-

tionen i. Den sakkunnige föraktar nämligen formen för dess egen skull och för dess förledande vackra yta. Han vill inte låtsas en objektivitet och opartiskhet han inte har. Öppet, ärligt och hedervärt (se ovan om denna företeelse i subkultursammanhang) förklarar han att projektet bör stoppas därför att han - den sakkunnige - tidigare varit kritisk mot en av de sökande, att han (fortfarande den sakkunnige) lyckats hindra denna från att bli docent samt levererat kritik mot sökandens tidigare produktion. Att den sökande allmänt sett är en skum typ visas bäst genom hänvisning till att vederbörande suttit som förtroendevald för VPK i Stockholms landsting.

I och med detta har vi i denna framställning anslagit ett polemiskt tonfall. I fortsättningen kommer detta inlägg hävda att den sakkunnige nejsägaren till projektet MIM alls inte varit sakkunnig. Han har i sin iver att "sänka" projektet - och denna iver har en personlig färgning, som skjutit det vetenskapliga ansvaret i bakgrunden - kommit att resonera ologiskt och till dels okunnigt. Detta hävdas alltså och det ska inte fördöljas att framställningens motor drivs av en rejäl dos upprördhet.

Den sakkunnige - som vi för enkelhetens skull kan låta få ett namn, låt oss kalla honom Torstein Sjøvold, professor i historisk osteologi vid Stockholms universitet - är enligt ovan angiven beskrivning en hedervärd person; han redovisar ett engagemang, han tillåter sig bli ivrig (Torstein Sjøvold: Sakkunnigutlåtande över ansökan till RJ, Dnr 88/216. Daterat 1988-04-11). Ett exempel på en sådan iver är när han ur ett avsnitt (som i hastigheten sägs vara MIM bilaga 3, 4.3, stycke 7, medan det i själva verket handlar om 4.4) menar sig upptäcka ett cirkelresonemang (eller med den sakkunniges stavning: cirkelresonemang).* Författaren till detta avsnitt av MIM (den suspekta f d VPK-landstingsmannen) tar där upp möjligheten att den konstaterade frekvensen barnadödlighet i skelettmaterialet från Västerhus kyrkogård i Jämtland skulle kunna ha samband med låg amning. Detta sker mot bakgrund av att ett sådant samband kunnat konstateras i populationer,

* Anser någon att denna anmärkning är småaktig, kan han begrunda den känsla för väsentlighet, som uttrycks på s 2, 3:e raden från slutet i Sjøvolds sakkunnigutlåtande.

där barnadödligheten legat på ungefär samma nivå som den i Västerhusmaterialet och där de allmänna levnadsbetingelserna bättre kunnat klargöras. I närmast föregående kapitel (kap 4.3) har det redovisats en rad olika förklaringar till barnadödlighet, allt med utgångspunkt från den medicinska och socialhistoriska diskussionen i frågan. Hur man kan uppfatta förslaget till förklaring av förhållandena bakom sammansättningen i det arkeologiska materialet från Västerhus som ett cirkelresonemang är svårförståeligt. Än mer svårbegriplig blir uppföljningen av denna synpunkt: "Att skelettmaterialet från Västerhus på Frösön är den enda totalutgrävda kyrkogård i Skandinavien där hela den dåvarande befolkningen finns representerad spelar tydligen ingen roll i sammanhanget..." (Sjøvold s 3; till citatets fortsättning återkommer vi senare). Här förefaller författaren vilja anse att socialhistoriska förhållanden är oföränderligt ens; skillnaden i utfall mellan olika materials utsagor är enbart en fråga om tillgång på behandlingsbara data. Hade vi ett annat totalundersökt kyrkogårdsmaterial, med relevans för en hel population, från en annan lokal under samma period - t ex Söderköpings stad - skulle utfallet i barnadödlighet bli lika högt som i Västerhus. Västerhus har m a o givit ett sorts normalvärde. Dock - vi gör nu Sjøvold orätt. I själva verket menar han inte så. I stället tänker han sig att Västerhussituationen är typisk för alla förhållandena på landet ty "...under en befolkningsökning...har sannolikt en stor emigration från landsbygden till städerna ägt rum p g a en stark urbanisering under samma tid... Under sådana förhållanden saknas en stor del av de vuxna i materialet i och med att de som gravlades på kyrkogården var barnen som dött jämte de vuxna som stannade kvar." (Sjøvold forts av citat ovan).

Om detta kan man tycka en del. En reflexion som inställer sig är att om man är ivrig att avvisa någons förslag, duger vilken tillfällighetsförklaring som helst. Västerhuskyrkogården har - antagits - vara tillkommen under perioden 1100-1350 ca. Under de första 150 åren av denna period har urbaniseringen i Skandinavien varit mycket låg - räknat i antalet tillkomna städer. Fr o m 1200-talets mitt till omkring år 1300 sker det förvisso en omfattande tillväxt av antalet städer, varefter det inträffar en stagnation på denna punkt. Förnyad fart får urbaniseringen först efter år 1400. Som uttryck för migration inom befolkningen torde detta betydelsefulla historiska

fenomen dock vara marginellt. Vid medeltidens slut, i början av 1500-talet, var sannolikt andelen stadsbor av hela befolkningen i Sverige-Norge mindre än 5%. En möjlig hypotes är att dessa 5% företrädesvis hämtades från respektive stads närområde. (MIM borde efterhand kunna klargöra om en sådan hypotes är prövbar.) Västerhus' närmaste stad under den aktuella delen av medeltiden var Trondheim, som befann sig på ett avstånd av ca 20 mil; om man anser att den kyrkliga samhörigheten varit vägledande för migrationen handlar det om Uppsala och då är avståndet ungefär det dubbla. Man ska förvisso inte underskatta medeltidsmänniskans mobilitet, men det är ändå svårt att tänka sig att urbaniseringsfenomet kunnat få ett så avgörande inflytande på västerhusbefolkningen att det påverkat åldersgruppssammansättningen. Nog ligger det mera nära till hands att pröva andra möjliga orsakssammanhang?

Sjøvold framhåller västerhusmateriallets speciella kvalitet att vara ett totalutgrävt material representerande en hel samlad population och förundrar sig över att MIM inte uppmärksammat denna kvalitet. Synpunkten är en smula överraskande, då det i angivelserna för projektets möjligheter understryks vikten av att analysen riktas mot väl avgränsade populationer och att hela populationer omfattas. Detta präglar hela projektframställningen men finns explicit utsagt dels i projektbeskrivningen Människor i Medeltid s 3, dels i bilaga 1 sista sidan.

Det har funnits anledning att så mångordigt kommentera denna passage i Sjøvolds framställning, eftersom den torde belysa hur hans iver att finna utrymme för sin kritik, får honom att tappa bort sitt uppdrag att bedöma vad som faktiskt står i projektansökan. Engagemanget är hedervärt, men en mera "objektiverad" hållning skulle vara önskvärd.

För Sjøvold är det av vikt att forskning utövas och leds av specialister. Dessa känns igen på att de har hög akademisk rang. För att bli respekterad ska man först och främst vara doktorerad; det anförs som argument mot MIM:s projektplanering att det i dess referensgrupp ingår personer, som ej är doktorerade. I det ena fallet handlar det om en på historiskt tandmaterial forskande tandläkare från Danmark, i det andra om en mag. scient från Norge, med tvärvetenskapliga erfarenheter från ämnena arkeologi och antropologi. I både Danmark och Norge är det mycket ovanligt att någon väljer att ta doktorsgraden. I ämnet arkeologi inträffar det kanske en gång

per årtionde. Detta innebär ju dock inte - vilket de flesta känner till - att respektabel forskning inte utförs i våra grannländer. En dansk eller norsk magister har fått träning i vetenskaplighet och har redovisat godkänd färdighet i denna typ av verksamhet. De finns - och de är inte så få - som anser att denna bakgrund är väl så kvalificerad, som motsvarande för innehavare av svenska doktorsexamina, den grad som väl är Torstein Sjøvolds egen formella utgångspunkt. I dennes framställning inträffar en något lustig effekt i och med att han ser det som nedvärderande för en innehavare av doktorsexamen i osteologi att det finns duktiga och kunniga utövare av osteologi, som ej är doktorer. Även här kommer den sakkunniges iver att fördunkla det vetenskapliga omdömet. Han hänvisar till ett muntligt yttrande av professorn i arkeologi i Lund, med innebörden att av två sökanden till en forskartjänst i osteologi, en dansk sakkunnig bedömt dem som likvärdiga; den ene var vår suspekta vpk-landstingsman, som skulle ha fått tjänsten av det enda skälet att hon råkade ha avlagt doktorsexamen. Om Sjøvold inte varit så ivrig, kunde han ha gått till källskrifterna, nämligen den offentliga handling som utgör grunden för berörda tjänstetillsättning; bakom detta yttrande finns också den åsyftade danske sakkunnige (Institutionsstyrelsen vid Lunds Universitets Historiska Museum, 1985-09-24: Yttrande avseende tillsättning av forskartjänst inom osteologi vid Historiska Museet). Här hade han kunnat utläsa att det förvisso handlade om två, var för sig helt förträffliga vetenskapare, varav den ene fick förordet - inte därför att hon hade doktorsexamen - utan p g a att hon i vissa moment kunde uppvisa en bättre meritering. Tilläggas kan att den angivne muntlige traderaren, vid förfrågan inte känns vid karaktären på det meddelande, som Sjøvold hänvisar till; osäkerheten i tredjehandskällor - en sådan är ju Sjøvold i detta fall - är ett känt fenomen bland historiker och vittnespsykologer, vilket den tränade vetenskapliga hjärnan borde ha begrundat - om den inte varit så ivrig och engagerad.

Sjøvold är - vilket han också påpekar själv - den ende innehavaren av en professur i ämnet osteologi i Norden. Det ger honom ett speciellt ansvar. Han själv tolkar det uppenbarligen så att han har ansvar för att hans eget perspektiv får genomslag i sammanhang där osteologi är involverad. I den hållningen lurar speciella faror, vilket jag återkommer till. En sida av saken

är dock att det - möjligen - kan finnas sammanhang, då det egna perspektivet inte är tillräckligt och att detta kan leda fel. Projektet MIM är ett i verkligt mening, genuint, tvärvetenskapligt projekt. Målsättningen är inte inomvetenskaplig osteologisk eller arkeologisk. Det handlar om tillämpning av tillgänglig metodik för behandling av kulturhistoriska - eller kanske snarare socialhistoriska problemområden. Detta kan man inte ana sig till i Sjøvolds framställning. Det är överhuvudtaget förunderligt litet han har att säga om projektet i sig. Man kan inte undgå att uppfatta att Sjøvold i rätt hög grad värnar ett revir. Ett distinkt uttryck för detta framträder, då han varnar för kollisioner med andra nu pågående projekt samt markerar att "forskarna" (varmed han uppenbarligen avser forskarna vid Osteologiska Forskningslaboratoriet) inte kommer att vara intresserade av ett samarbete med MIM. (Ska det kanske uppfattas som ett meddelande till dessa forskare?)

Någon rädsla för kollisioner av det slaget har inte MIM. Inte heller känns hotet om bojkott från Forskningslaboratoriet alltför besvärande. I själva verket fanns möjligheten av en sådan med, då projektet planerades. Sjøvolds hållning var - sorgligt nog - förutsägbar. Världen innehåller dock andra och mera spännande möjligheter än de som formats på Ulriksdals slott i Stockholm. Däremot kan man bli ängslig å den students vägnar, som bedriver undersökningen "Å study of the social stratification in the medieval town Västerås, based on the pathological conditions found in the bones of its population" (se Sjøvold s 4). Om man inte låter sig berusas av det kvantitativa stora underlaget för denna undersökning - 2500 skelett, "ett av de största medeltida skelettmaterial som utgrävts" (Sjøvold s 4) utan ser till de kvalitativa aspekterna, tycker man synd om denne student.

De 2500 skeletten härrör från dominikanklostrets kyrkogård i Västerås; de tillvaratogs i samband med exploateringsundersökningar under perioden 1952-60, undersökningar, som uppenbarligen hade svåra brister vad beträffar dokumentationen (enligt vad som framgår av rapporten: Dominikanerklostret i Västerås (Folin 1987)). Helt säkert kan detta stora skelettmaterial ligga till grund för intressanta osteologiska studier, men lika säkert är att de inte kan handla om social stratifiering i medeltidsstaden Västerås. Den population som lät begrava sig i dominikankloster är inte representativ för en normal stadsbefolkning. Den representerar grupper av människor som av olika skäl sökte gravplatser i denna kyrkomiljö och som betalade

för detta genom donationer eller av annan anledning hade knytning till konventet. Dessa behövde inte ens ha levat i staden.

Detta är en nödvändig kulturhistorisk kunskap, som borde legat som förutsättning innan ett avhandlingsämne formulerats, synpunkter, som fr a ansvarige handledaren ha plikt att ta till sig. Härtill kommer att man visserligen kan tycka att 2500 skelett är ett gott kvantitativt underlag att bedriva undersökning på. Dock är det kvalitativa utfallet beroende av hur representativa dessa 2500 individer är för helheten. Domikankonventets i Västerås kyrkogård har en okänd omfattning. Man har inte dess hela begränsning. I materialet finns inte något bra underlag för bedömning av störningar och förstörelse av äldre gravar orsakade av yngre gravläggningar. Kyrkogården har en depositionstid på ca 250 år - minst - och det handlar om en period med skiftande konjunkurer; kanske kan perioden fångas in i begreppen höjdpunkt-nedgång-återhämtning. Det torde vara avgörande för meningsfullheten i en studie över populationer att man kan knyta de enskilda individerna till rätt sammanhang. Utsikterna att kunna göra det i västeråsfallet är faktiskt - tyvärr - mycket dåliga.

Det finns, när allt kommer omkring, ändå utgrävda skelettmaterial i Sverige, med mycket bättre betingelser att genomföra studier av ovan angivet slag. De härrör dock från skåneområdet, i första hand från Lund. Forskarna från Osteologiska Forskningslaboratoriet har dock aldrig visat intresse för dessa material, vilket man kanske kunde ha förväntat sig, med hänsyn till de monopolanspråk, som markerats av professorn i historisk osteologi vid Stockholms universitet. Även om ett sådant intresse hade varit trevligt och välkommet är detta material ändå inte övergivet. Det studeras av personer som vågar kalla sin verksamhet forskning; i denna forskning sker bidrag från olika håll: arkeologer, historiker, antropologer, medicinare, statistiker... Sjøvold finner sådan verksamhet ovetenskaplig; vetenskaplighet utmärker sig av att vara enmansjobb (se Sjøvold s 2, 3e st). Den tvär- eller mångvetenskapliga hållningen har dock den fördelen att man inte så lätt hamnar i ämnesmässig isolering av det slag, som bör vara förklaringen till den egendomliga idén, att skeletten från ett tiggarmunkskonvents kyrkogård utgör ett representativt urval av en stadsbefolkning.

Sjøvold förvånar sig över "den enorma vidd som projektet avser" (Sjøvold s 3). Denna förvåning hänger nog närmast ihop med att han inte har satt sig in i - eller förstått - projektets målsättning. Eftersom den andre sakkunnige, historikern Göran Dahlbäck, begripit (och f ö också gillat) dess uppläggning och målsättning kanske denna Sjøvolds oförståelse inte enbart beror på att projektet beskrivits på ett dunkelt sätt. Projektbeskrivningen finns tillgänglig för envar att studera, men det kan kanske ändå vara på sin plats med en enkel redovisning för grundtankarna bakom det. Alltså:

Projektet MIM utgår från sakförhållanden. Låt oss kalla dem för a, b och c.

a. Det är idag angeläget med studier av de mänskliga levnadsvillkoren under svensk-nordisk medeltid.

b. Varje år materialiserar sig medeltidsmänniskan i nutid i form av arkeologiskt uppgrävda skelett (i själva verket ca 1000 skelett/år under en i MIM redovisad mätperiod på 7 år).

c. osteologin-antropologin tillhandahåller möjligheten att studera aspekter av de medeltida levnadsvillkoren.

Samtliga dessa tre beskrivningar av sakförhållanden innehåller komplikationer. I fallet a måste man förstå att alla levnadsförhållanden inte är lika meningsfulla att studera. Meningsfull historisk kunskap vinnes endast om det studerade kan fixeras i tid, rum och sammanhang. Det är alltså viktigt att inse att medeltidsmänniskor levde under sinsemellan skilda betingelser, som kunde ha att göra med konjunkturer, sociala förhållanden, näringsgeografiska förutsättningar etc. Vi måste alltså beakta att det har en särskiljande betydelse om människorna levde på landet eller i staden, under en tidigmedeltida expansion eller en senmedeltida depression, i sydskandinavisk feodaliserad slättbygd eller norrländsk nyodlad skogsbygd, om den aktuella medeltidsmänniskan tillhörde samhällets tärande överskikt eller dess exploaterade underskikt osv, osv. Detta kan kallas komplikationer, men utgör i själva verket incitamenten till att studier av detta slag är lockande. Om inga variationer finns, vinns ej heller några lärdomar.

Vad beträffar sats b - som handlar om själva objektet: medeltidsmänniskan - är den sann, men ack så problematisk! Det skall en hel del till för att det utgrävda skelettet ska kunna placeras in i sitt intressanta per-

spektiv (i tid, i rum, i socio-ekonomiskt sammanhang). Vi har varit inne på denna problematik i diskussionen om de 2500 skeletten från Västerås. Vi kan bekymra oss över samma sak även när det gäller Super-A-materialet Västerhus. Detta välbevarade material, så förnämligt analyserat ur osteologisk synvinkel som det är, förefaller sakna, i modern mening, ordentlig fältdokumentation. Det finns på ATA inga beskrivningar eller detaljritningar över gravarna, som skulle kunna ligga till grund för morfologiska och stratigrafiska studier i kronologisk skiktning och kulturell gruppindelning. Det saknas också relevant inblick i eventuella störningar på kyrkogården, som kunnat ligga till grund för bedömning av materialets representativitet. Norr om kyrkan kan man på översiktsplanen se ett gravtomt område; ska detta ses som en följd av sekundär bortschaktning eller ett genuint drag i den ursprungliga gravspridningen? Den diskussion som förts på denna punkt (bland annat av N-G Gejvall i: Westerhus. Medieval population and church in the light of skeletal remains, Lund 1960), ger inte ett övertygande svar. Man kan faktiskt säga att dessa brister med västerhusmaterialet direkt hämmar våra möjligheter att utnyttja de osteologiska utsagorna i en social-historisk tolkning. Under de minst 200 år, som kyrkogården har utnyttjats, kan - och har troligen - konjunkturena och de materiella villkoren ha skiftat kraftigt. Om vi inte kan gruppera materialet kronologiskt förlorar vi möjligheten att tolka samband och studera förlopp.

Västerhusmaterialet har naturligtvis ändå unika och fantastiska kvaliteter. Dock, torde exemplet belysa att för en studie av det slag, som avses i MIM, krävs att källmaterialet kan värderas från flera olika discipliners perspektiv. Det räcker inte att det är givande ur osteologisk synvinkel; det måste också kunna vara användbart för en arkeologisk analys. Det måste kunna inplaceras i en iakttagbar samhällsmiljö: dvs dess förutsättningar ska kunna vara nåbara för en historiker eller en kulturgeograf.

Detta är egentligen ganska självklara synpunkter, men uppenbarligen inte allmänt uppfattade, vilket bl a framgår av Sjøvolds kommentarer. Han är helt oförstående till att en inledande utvärdering av tillgängligt materials möjligheter är en viktig del av projektet. Han ser heller inte något värde i att det klagörs om det finns ännu ej utgrävda material, med möjlighet att bli avgörande pusselbitar i detta socialhistoriska forskningsfält.

Om man nu skulle kunna konstatera att vi trots a, b och c ovan inte kan

säga något viktigt om medeltidsmänniskans livssituation, måste ju detta vara en viktig observation. Det aktualiserar ju nämligen frågan om den verksamhet, som varje år frammanar medeltidsmänniskor ur jorden verkligen bedrivs på ett meningsfullt sätt. Ur forskningspolitisk synpunkt är detta en viktig fråga. Om det å andra sidan kan fastläggas att det existerar ett material, som innehåller de goda möjligheter, som tidigare material inte uppvisat, måste det ju faktiskt dels vara av vikt att få dessa möjligheter utvärderade, dels är det ju självklart viktigt att man överväger hur man ska kunna frigöra dessa möjligheter. Kanske är det så att man bör överväga att utnyttja tillgängliga resurser bättre och koncentrera dem på dessa lovande objekt; en sådan koncentration kan ta formen av förnyade arkeologiska undersökningar. Sjøvold fasar vid blotta tanken på att spekulera över de "merkostnader nya kyrkogårdsundersökningar kan föra med sig..." Faktum är ju emellertid att insatser motsvarande nya kyrkogårdsundersökningar utförs varje år, utan att man faktiskt har någon riktigt god grund för bedömning om de ger meningsfull kunskap eller inte. Över detta har man inte hört Sjøvold förfasa sig, men gör det alltså nu, då man överväger selektiva, på goda grunder övertänkta insatser.

Nu är det ju ändå så att MIM inte förutsätter nya undersökningar. MIM ser det som en viktig insats att för framtiden veta var de betydelsefulla materialen finns - om de finns. Andra forskningsprojekt - t ex det av Sjøvold själv omnämnda Medeltidsstaden - har på ett övertygande sätt visat värdet av att kunskap finns, som gör det möjligt att planera framtida resursinsatser - även de som frigörs med hjälp av forminneslagen.

Detta har varit ett omständigt inlägg, alltför omständigt kanske. Någon kan undra om det möjligen är så att jag begär att Torstein Sjøvold - eller för den delen vilken som helst annan tillfrågad sakkunnig - ska hålla tillbaka sina synpunkter på forskningsprojekt om de är kritiska. Detta är alls icke min ståndpunkt. Dock kan man, av vilken som helst akademisk makthavare, kräva att han/hon förmår upprätta ett sådant perspektiv på sig själv att han/hon i varje fall beaktar möjligheten att vara styrd av annat än strikt vetenskapliga impulser. Speciellt viktigt är ju detta då vederbörande innehar en monopolsituation inom sin trånga miljö. Är man innehavaren av den enda professuren i t ex osteologi i Sverige, kommer givetvis alla remisser, som

berör osteologi, att hamna på ens bord. Finner man då att man i just denna sak inte kan se helt objektivt, har man plikt att avvisa uppdraget. Med hänvisning till sina egna tidigare framförda synpunkter kan man begära att annan sakkunnig tillfrågas.

De direkt ansvariga för MIM - Elisabeth Iregren och Lars Redin - har begrundat de sakkunnigas synpunkter. Vi har glatts åt att Göran Dahlbäck - den andre sakkunnige - förstått våra intentioner och gillat dem; vi har också allvarligt begrundat Torstein Sjøvolds engagerade kritik - kritik ska man ju ta på allvar. Vi har dock inte funnit anledning att inte också i fortsättningen driva projektet. När vi dock i framtiden går till fonder för att begära pengar, kommer vi samtidigt att anhålla om en annan sakkunnig än den ende professorn i historisk osteologi i Norden.

Lars Redin
Stockholm.

STADSHISTORIA I MALMÖ - EN BETRAKTELSE ÖVER DEN NYA UTSTÄLLNINGEN

Att yttra sig om Malmö museums stadshistoriska utställning faller sig - visar det sig - svårt. I ett anfall av optimism åtog sig undertecknad att tycka till om den ungefär ett år gamla utställningen - men ställd inför verkligheten känns uppgiften övermäktig. Vad tycker jag egentligen och varför?

Vilka hänsyn skall tagas i en utställning? Till undervisning, till enskilda besökare, till kännare, till allmänt kunskapstörstande, till specialister, till ??? Beror min förvirring på att målgruppen är synkront mångdefinierad? Går det att ge samlad (eller snarare konsistent) bild av medeltiden? Och i så fall - vems samlade bild gäller?

Malmöutställningen känns djupt personlig. Skall jag acceptera en sådan individualistiskt färgad medeltidsbild? En grundläggande fråga - "Var medeltidens liv väsensskilt från vårt?" Eller strävar malmöutställningen snarare till en demonstration av det motsatta? Frågornas antal kan ökas, men summan av kardemumman är min förvirring.

Expositionen på Malmö museum har (som vanligt) hög teknisk kvalitet. Montrar, belysningsteknik, rumslig disposition och modellarrangemang är på toppen. Malmö museum har länge haft högt finishvärde på sina utställningar och i det avseendet är också medeltidsutställningen en högvärdig del av museet. Men form är väl inte allt - det måste finnas korrespondens. Förvirringen infinner sig åter - innehåll kontra form. Vad innehåller den läckra förpackningen? I samma ögonblick: Dags för brasklapp. Utställningens yttre form, rumsliga gestaltning är självklart ett centralt element för utställningsbyggaren - men återigen korrespondensen - formens kongruens med innehållet. Svårt som fan! Å andra sidan är det just det som balansakten går ut på! Vid slutet av linan stupar malmöartisten.

Jag vill påstå att medeltidsutställningen i Malmö är ett ganska typiskt offer för en obegriplig utrymmesmässig snålhet - i jämförelse med vad övervärderade tavelutställningar och halvintressanta konsthantverksutställningar får sig tilldelat av museisalars volymer. Det har inte varit lätt att på

den begränsade ytan få in de relevanta aspekterna på Malmös medeltidshistoria. Varför släcks t ex ljuset för dem som redan befinner sig i ett annat avsnitt av utställningen, när andra vill se medeltidens malmöomgivningar lysa i ultraviolett? Tvånget att på den begränsade ytan packa in ett maximum av information bidrar till ickeöverskådligheten. Skärpning anbefalles hos mottagliga museiledningar.

Malmöutställningen är föremålsfattig. Detta beror sannolikt inte på att arkeologin inte bjuder på intressant föremålsmaterial, utan på utställarens förhållningssätt till temat. Det har känts viktigare med ett försök på totalrekonstruktion av medeltidsmiljöerna än med en förtröstan på åskådarens fantasi. På denna punkt hittar jag en väg ur min förvirring eftersom jag resonemangsmässigt är av diametralt motsatt åsikt. Detta sätt att presentera medeltiden!? Vad förtäljer "En drucken man" i full (hihi) skala? Det finns ett par fullskalefigurer till, men de är samma resonemangsbarn. Det anekdotiska centreras till förmån för det allmänna - framför den historiska summan. Utställaren väddar till fel känsloupplevelse. Och förblindar bland andra majoriteten av malmöbarn, som är en uppenbar målgrupp, istället för att sträva efter att ge dem en balanserad upplevelse av och kunskap om det förgångna.

Det är inte svårt att falla i den av fördomar grävda gropen. Se bara på osteologers (och utställares) överdrivna intresse för syfilis! Min poäng är att forskningen (i sammanhanget enkannerligen arkeologin) står för data som är minst lika "sensationella" med betoning på ledet sensa som inkongruenta populistiska totalrekonstruktioner, vilka av nödvändighet dessutom är djupt lögnaktiga i en museisal.

För att efter detta utbrott återvända till föremålsfattigdomen i malmöutställningen, vill jag axiomatiskt hävda att människor går på museum primärt för att "titta på saker". Det är kontakten med originalet som är museernas poäng. De är inte främst didaktiska anläggningar utan istället det förgångnas känsloteatrar, där besökaren (med samma svårförståeliga nyfikenhet som skapat ämnen som arkeologi och historia) konfronterar sig med det förflutnas fysiska lämningar. Människan är mycket speciell i sitt behov av sin historia!

Min förvirring inför malmöutställningen leder som synes mot en generell diskussion om museers betydelse.

Det går också enligt min mening att hävda att den fullständiga rekonstruktionen av det förgångna tenderar att helt styra tankeverksamheten hos åskådaren (och för den delen hos museimannen). Tolkningen ses inte som ett experiment utan som sanning. Så här hade ta mej fan nattmannen det i Malmö! Det har du väl sett på Malmö museum!?! Hur skall bilden därefter kunna nyanseras?

Jag tycker om modellerna i utställningen. Nu kommer mennet; men hur många modeller skall man arbeta med. Gränsvärdet är svårbestämt. Men. Detta men! Det finns en rationell gräns, där modellen motverkar sitt eget syfte. En isolerad modell kan vara en stark upplevelse. Modellen är en abstraherad summering av ett sammanhang och därför egentligen lika farlig som den fullskaliga totalrekonstruktionen. Den är ett starkt retningsmedel, som måste användas med försiktighet. Fantasins starka retningsmedel tenderar - staplade på varandra att motverka den åsyftade verkan. Liknöjdheten ligger plötsligt farligt nära. Jaså, en modell till! Enligt min uppfattning finns det alltså en åsiktsmässigt konsistent övertro på modeller i malmöutställningen. Konsistensen ligger i den naivistiska för att inte säga populistiska uppfattningen att arkeologins roll är att rekonstruera det förgångna. Det är inte här poängen ligger! Historieforskningens roll måste rimligen vara att ge perspektiv - abstrakta perspektiv, i vilka människan idémässigt får konfrontera sig med sitt förflutna. Och hon gör det ofta i de för fackmannen mest överraskande frågorna. Associationsflödet inför det utställda leder som varje gäldare vet till de mest "absurda" frågor, där den egna uppfattningen och inlärd läxan sällan räcker till. Föremålen skall tala sitt eget språk. Utställarens alltför konkretiserade sanning har felet att den är hans och ingen annans.

Jag ser nu att mitt resonemang kan synas leda mot ett förnekande av kunskapsförmering. Tvärtom menar jag att detta är ett centralt mänskligt behov, som bl a tar sig uttryck i historia och utställning av forskningsresultat. Kunskapsbehovet är dock inte rationellt.

För att ta en arkeolog som undertecknad, bottnar mitt intresse för grävskedens avslöjanden mycket i känslomässigt betingade upplevelser. Den intensiva känsla av det förgångna som finns i utgrävningsögonblicket är av unikt slag. Det är den som i görlig mån skall följa med in i museimontern. Det vore behagligt med utställningar som i sin utgångspunkt hade det-

ta för ögonen istället för tron - den dessutom akademiskt färgade tron på livets rationalitet. Malmöutställningen synes mig vara ett av offren för detta synsätt, som naturligtvis i sitt traditionsbagage också bär på begrepp som "folklig bildning". Låt folket komma till mig och jag skall stoppa det fullt med en redigerad faktasamling blandad med litet show, så att det inte har alltför tråkigt under inlämningsprocessen!

Det nya begreppet "upplevelsemuseum" står ju för ett återinförande av scenografin på museerna, låt vara med större och bättre resurser än vad Hazelius och Karlin hade till sitt förfogande. Finns det några nya tankar eller är det bara en anpassning till mediarevolutionen? Jag låter frågan stå öppen, men tror egentligen att museidammigheten mycket snabbt kommer att drabba utställningsformen i dess mest outrerade varianter. Vem låter sig mer än en gång tvångsmatas i Viking Age York - detta grandiosa Tussaudkabinett utan ett enda äkta föremål? Yorkutställningen representerar med bl a sin lögnaktiga superrealism den extrema motpolen till min egen idealbild av en utställning. Låt oss åtminstone snarast möjligt slopa det idiotiska begreppet "upplevelsemuseum". Per definition har naturligtvis alla museer ända sedan de första kuriosasamlingarna varit ställen för upplevelser.

Låt föremålen tala sitt språk - berätta om vad de som nu är borta var för slags människor och under vilka omständigheter de levde. Språket är lättbegripligare än vad museimannen luras att tro, men det tystas också, särskilt i orgier av medial anpassning.

Claes Wahlöö

Lund

META

MEDELTIDSARKEOLOGISK TIDSKRIFT

META:s styrelse/huvudredaktion

Mats Anglert
Lars Ersgård
Henrik Klackenber
Aina Mandahl
Mats Roslund

suppleanter:
Karna Jönsson
Märit Thurborg

META:s omslagsbild: Christina Borstam, Lund.

Meta ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen. Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 1989 kr 75:-) insättes på postgironummer 45 32 11-5. Manusbidrag till tidsskriften insändes till Medeltidsarkeologiska föreningen, Lunds universitets historiska museum, Krafts torg 1, 223 50 Lund.

ISSN 0348-7903

INNEHÅLL

Redaktionellt		1
<i>Anna-Lena Eriksson</i>	Norska riksborgar - återupplivande av ett forskningsområde	3
<i>Mats Roslund</i>	Polsk vårresa	19
DEBATT		
<i>Lars Redin</i>	Om makt och vetenskapligt ansvar	32
<i>Claes Wahlöö</i>	Stadshistoria i Malmö - en betraktelse över den nya utställningen	44